

XX ASR BOSHLARIDAGI JADID MATBUOTI VA UNING ADABIY
JARAYONGA TA'SIRI**Sobirov Zuhridin Najmiddin o'g'li**

Oriental universiteti, "Tarix" kafedrasi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15738487>

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadid matbuotining o'zbek adabiy jarayoniga ta'siri yoritiladi. "Oyna", "Sadoyi Turkiston", "Sadoyi Farg'ona" kabi nashrlar asosida jadidlar tomonidan ilgari surilgan estetik qarashlar, badiiy janrlar, til va uslub masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu merosning hozirgi davrdagi dolzarbligi ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: jadid matbuoti, adabiy jarayon, estetika, badiiy uslub, XX asr, o'zbek adabiyoti.

Annotation: This article explores the influence of the early 20th-century Jadid press on the Uzbek literary process. It analyzes the aesthetic views, literary genres, language, and stylistic elements expressed in publications like *Oyna*, *Sadoyi Turkiston*, and *Sadoyi Farg'ona*. The relevance of this literary heritage to contemporary cultural life is also discussed.

Key words: Jadid press, literary process, aesthetics, literary style, 20th century, Uzbek literature.

Аннотация: В статье рассматривается влияние джадидской периодики начала XX века на узбекский литературный процесс. На основе изданий *Ойна*, *Садоий Туркистон*, *Садоий Фаргона* анализируются эстетические взгляды, жанровые особенности, язык и стиль произведений. Также освещается актуальность этого наследия в современной эпохе.

Ключевые слова: джадидская пресса, литературный процесс, эстетика, стиль, XX век, узбекская литература.

XX asr boshlarida Turkistonda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan birga, adabiy hayotda ham yangi davr boshlandi. Jadid ziyolilari bu davrda matbuot orqali o'z qarashlarini ifoda etish, xalq tafakkurini uyg'otish va adabiy-estetik muhitni yangilashga harakat qilishdi. Ayniqsa, 1906–1917 yillar orasida chop etilgan gazetalar va jurnallar — "Oyna", "Sadoyi Turkiston", "Sadoyi Farg'ona" va boshqalar — yangi adabiy fikr maydonini shakllantirdi.

Bu maqolada o'sha davr jadid matbuotining adabiy jarayonga ta'siri, til, janr, uslubiy xususiyatlari va ularning hozirgi adabiy-estetik tafakkurga ta'siri yoritiladi.



XX asr boshlarida Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi ostida edi. Siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy turg'unlik jamiyatning turli qatlamlarida norozilik uyg'otdi. Aynan shu tarixiy fon ostida jadidchilik harakati yuzaga keldi.

1905 yildagi Rossiya inqilobi natijasida matbuotga nisbatan ma'lum darajada erkinlik berildi. Bu imkoniyatdan foydalangan holda jadid ziyolilari o'z gazeta va jurnallarini nashr eta boshladilar. Ulardan eng mashhurlari quyidagilardir: "Oyna" (Muharriri: M.Behbudiy) — ma'rifiy, adabiy va tanqidiy maqolalar e'lon qilindi. "Sadoyi Turkiston" — dolzarb ijtimoiy va siyosiy masalalar bilan bir qatorda adabiy chiqishlar ham berildi. "Sadoyi Farg'ona" — Farg'ona vodiysidagi jadid ziyolilarining faoliyati bilan bog'liq adabiy maqolalar, nasriy va she'riy asarlar e'lon qilinardi.

Bu nashrlar matbuotning xalq ongini o'zgartirishdagi o'rnini anglatgan va o'z davrining adabiy tafakkurini shakllantirgan. Jadid matbuoti orqali adabiyot keng ommaga yaqinlashdi, badiiy-estetik tafakkur ijtimoiy muammolar bilan bog'liq holda shakllandi.

Jadid matbuoti o'zbek adabiy-estetik tafakkurini shakllantirishda muhim vosita bo'ldi. Unda adabiy asarlar orqali jamiyatdagi muammolar ko'tarildi, ijtimoiy islohotlar targ'ib qilindi, yangi adabiy janrlar va uslublar paydo bo'ldi. Ushbu bosqichda uch asosiy tamoyil ajralib turadi:

1. Ma'rifiylik tamoyili. Jadidlar asarlarida eng ko'p uchraydigan mavzu bu — ilm, ta'lim va ongli hayotga da'vatdir. She'rlarda zamonaviy bilim olish, dunyoqarashni kengaytirish, xalqni jaholatdan qutqarish g'oyalari ilgari suriladi. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy she'rlarida "ilmga ochilish" asosiy mavzu sifatida ko'tariladi.

2. Tanqidiy-realist yondashuv. Jadid asarlarida jamiyatdagi illatlar tanqid qilinadi: zo'ravonlik, jaholat, qoloqlik, xotin-qizlar erksizligi va maktablarning nochor holati. Bunday realizm publitsistik maqolalar bilan birga, hikoya va she'rlar orqali ifodalangan. Xususan, Fitrat va Avloniylarning maqolalari bu yondashuvni mustahkamladi.

3. Janrlarning kengayishi va yangilanishi. Jadid matbuotida: Nasr: maqola, hikoya, ocherk, felyeton. Nazm: o'gitnoma, didaktik she'rlar, da'vatnoma. Drama: sahna asarlari, milliy uyg'onish ruhidagi pyesalar (masalan, "Padarkush"). Bular orasida felyeton eng muhim janrlardan biri bo'lib, jamiyatdagi illatlarni satira orqali ochib berishga xizmat qildi. Til oddiy, tushunarli va ta'sirchan bo'ldi. Jadid nashrlaridagi matnlar oddiy xalq tushunadigan tilda yozilgan. Arabcha-forscha terminlar bilan birga turkiy so'zlar keng ishlatilgan. Tilning badiiyligi sodda



ifoda bilan uyg'unlashgan. Bu, ayniqsa, xalq orasida keng o'qilishi uchun muhim edi.

Jadid matbuoti orqali adabiy-estetik tafakkurda quyidagi o'zgarishlar sodir bo'ldi: Adabiy janrlar kengaydi, estetik mezonlar yangilandi, tanqidiy qarashlar kuchaydi, matnlar jamiyat muammolariga yo'naltirildi. Bu jihatlar XX asr boshidagi o'zbek adabiyotining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi.

Jadid matbuoti adabiy tafakkurning o'sishida asosiy omil bo'ldi. Nashrlarda berilgan maqolalar, she'rlar va hikoyalar xalqni o'ylantirish, anglash va yangicha fikrlashga yo'naltirardi. Jadid nashrlari bir vaqtning o'zida ham xabar manbai, ham adabiy maktab bo'ldi. Ular: O'quvchini estetik did bilan tanishtirdi. yangi adabiy shakllarni joriy qildi, tanqidiy tafakkurga o'rgatdi. "Oyna" jurnalidagi maqolalar she'r tahlili, til uslubi, janr talqini kabi masalalarni ham ko'tarar edi. Bu esa o'quvchilarni adabiy ongga olib keldi. Jadid matbuoti orqali bir qancha yangi nomlar adabiyotga kirdi. Fitrat, Avloniy, Behbudiy, Cho'lpon ilk asarlarini aynan matbuotda e'lon qilgan. Nashrlar ularning fikrlarini ommaga yetkazdi va tanitdi.

Jadid adabiyotining asosiy g'oyalari: ma'rifat, vatanparvarlik, adolat, inson huquqlari – barchasi matbuot orqali tarqaldi. Shu bois bu bosma nashrlar adabiy tafakkurning asosiy vositasiga aylandi. Jadid matbuoti adabiyot bilan chambarchas bog'liq bo'lib, adabiy fikrni shakllantirgan, ijodkorlarni yetishtirgan va g'oyaviy yo'nalishni belgilagan. Bu aloqa XX asr boshidagi o'zbek adabiyotining asosiy tayanchi bo'ldi.

Jadidlar ilgari surgan g'oyalar bugungi jamiyatda o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ularning ilmga, vatanparvarlikka, so'z erkinligiga va ayollar huquqlariga doir qarashlari XXI asrda ham muhim ahamiyatga ega. Jadidlar ta'limni jamiyat taraqqiyotining asosiy poydevori deb bilgan. Bugungi ta'lim tizimidagi: zamonaviy maktablar, xotin-qizlarning keng ishtiroki, innovatsion yondashuvlar — bularning barchasi jadidlar orzu qilgan yangilanishga muvofiqdir.

Ayollar mavqei. Jadidlar ayollarning o'qishi, jamiyatda erkin yashashi uchun kurashgan. Hozirgi jamiyatda ayollarning davlat boshqaruvi, fan, madaniyat, ta'limda faol ishtirok etayotgani — bu g'oyaning davomidir.

So'z va fikr erkinligi. Jadid matbuoti orqali erkin fikr bildirish madaniyati shakllangan edi. Bugungi erkin axborot vositalari, bloggerlik, ochiq tanqidiy maqolalar — jadidlar boshlab bergan so'z erkinligining zamonaviy ko'rinishidir.

Milliy o'zlik va ma'naviyat. Jadidlar xalqni o'z tarixini, tilini, madaniyatini tan olishga chorlagan. Mustaqillik yillarida milliy o'zlikka qaytish, tarixiy



adolatni tiklash, ajdodlar merosiga baho berish – bu qarashlarning davomiy natijasidir. Jadid adabiyoti va matbuotining asosiy g'oyalari zamonaviy O'zbekiston jamiyatida hayotiy bo'lib qolmoqda. Ular milliy g'urur, ilmiy taraqqiyot, adolatli jamiyat qurish kabi yo'nalishlarda bizga ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi yosh avlod jadidlarning g'oyaviy merosiga tobora ko'proq murojaat qilmoqda. Maktab va oliy ta'lim tizimida, ommaviy axborot vositalarida, san'atda jadidlar hayoti va ijodiga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda.

Ta'lim tizimida. O'zbekiston ta'lim muassasalarida jadidlarning asarlari va faoliyati, darsliklar va qo'llanmalarda o'rganiladi, ilmiy-ijodiy davralarda muhokama qilinadi, maktab o'quvchilari va talabalar orasida mushoira, insholar mavzusi bo'lmoqda. Bu — ularning g'oyalari hali ham tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

San'at va madaniyatda. So'nggi yillarda jadidlar haqida filmlar ("Ishq o'tida yonmoq"), sahna asarlari, kitoblar chop etilmoqda. Bu orqali yoshlar ularning ma'rifatparvarlik, vatanparvarlik, ijtimoiy adolat haqidagi qarashlari bilan tanishmoqda.

Yoshlar ongida. Jadidlar hayoti va kurashi yoshlar ongida quyidagilarni shakllantiradi: erkin fikrlashga bo'lgan ehtiyoj, vatanparvarlik va ma'rifatga bo'lgan ishonch, milliy o'zlikni anglash. Ularning "xalq uchun yashash" tamoyili bugungi yoshlar ongida kuchli motivatsiyaga aylanmoqda. Jadidlar merosi yosh avlodni o'zlikka qaytaradi, ma'naviyatga chorlaydi, kelajakni ilm va ezgulik bilan qurishga undaydi. Bu meros — bugungi yoshlar uchun qadriyatlar maktabidir.

XX asr boshlarida vujudga kelgan jadidchilik harakati, xususan, jadid matbuoti nafaqat ijtimoiy-siyosiy uyg'onishning ifodasi, balki o'zbek adabiyotining yangi davrga o'tish bosqichi bo'ldi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho'lpon kabi jadidlar matbuot orqali xalq tafakkurini shakllantirdi, adabiy jarayonni yangiladi va ilg'or g'oyalarni ommaga yetkazdi.

Ular asarlarida savodsizlik, jaholat, mutaassiblik, ayollarning huquqsizligi, mustamlaka zulmi kabi muammolarni ko'tarib chiqishdi. Bu holat o'zbek adabiyotida realistik, tanqidiy va ijtimoiy yondashuvning kuchayishiga olib keldi. Shuningdek, jadidlar yangi janrlar – felyeton, ocherk, maqola, didaktik hikoyalar orqali xalqni ogohlikka, bilimga, taraqqiyotga da'vat etdilar.

Jadid matbuoti: o'zbek tilining soddalashuvi va xalqchil tilda adabiy asarlar yozilishiga xizmat qildi, adabiyotda estetik mezonlar va badiiy shakllarning boyishiga turtki berdi, davr adabiy tafakkurining jamiyatdagi o'zgarishlar bilan uyg'unlashuvini ta'minladi.



Bugungi kunda jadidlar tomonidan ilgari surilgan ma'rifatparvarlik, ilm, vatanparvarlik, tenglik va taraqqiyot g'oyalari O'zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo'lida asosiy g'oyalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Jumladan: ta'lim tizimida yangilanishlar, ayollar faoliyatining kengayishi, matbuot va fikr erkinligining o'sishi, milliy tarix va o'zlikka qiziqishning ortishi — bular jadidlar merosining amaliy samarasidir.

Shuningdek, jadidlar haqida ilmiy izlanishlar, sahna asarlari, badiiy filmlar, zamonaviy talqinlar, internetda targ'ib etilayotgan videoroliklar va maqolalar bu harakatning bugungi avlod ongiga yetib borayotganining dalilidir. Yoshlar ongidagi o'zlikni anglash, mustaqil fikr yuritish va ma'naviy boylikka intilish bevosita jadidlar ruhiy merosi bilan bog'liq. Ularning hayoti va ijodi yoshlarni mas'uliyat, mehnat, bilim, iymon va halollik sari yetaklovchi manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati va ayniqsa, uning matbuotdagi ifodasi — XX asr boshidagi o'zbek adabiyotini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu meros bugungi kunda nafaqat tarixiy qadriyat, balki amaliy hayotiy zarurat sifatida yashab kelmoqda. Uning dolzarbligi — xalq tafakkurining yangilanishi, jamiyatning ma'naviy yuksalishi va milliy ongning mustahkamlanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D. Alimova. Jadidchilik fenomeni. – Toshkent: Akademnashr, 2022.
2. G'ulomov Mirzohid. O'rta Osiyoda jadidchilik harakati va milliy uyg'onish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
3. A. Erkinov. Jadidchilik va o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Yozuvchi, 2007.
4. A. Donish. Navodirul vaqoe (Nodir voqealar) – Toshkent: Fan. 1994.
5. Khalid Adeeb. The politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia. Berkley-Los-Angeles-London, 1988.

